

О. М. Власенкокандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ МОДЕЛІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Автор зазначає, що в даний час загальноузгодженою є необхідність розробки єдиної державної політики в галузі громадянської освіти та виховання, загальнонаціональної мети й громадянської ідеології. Система цінностей виступає регулятором поведінки, що проявляється в усіх сферах діяльності людини. Основною ланкою реалізації системи цінностей в суспільстві є система освіти, гуманітарний складник якої має вирішальний вплив як на забезпечення цілісності окремої людини, так і людської цивілізації загалом. Автор зазначає, що громадянські цінності старшокласника формують свідомого громадянина українського суспільства, здатного ефективно брати участь у демократичних процесах, діяти відповідно до демократичних принципів українського суспільства, забезпечують здатність до аналізу суспільних подій, фактів та явищ, здатність й навички роботи з інформацією, використання медіа-засобів і комунікації для участі в суспільних процесах, здатність людини здійснювати складні види діяльності на основі громадянських цінностей, ідеалів та переконань.

Автор зазначає, що створення комплексу оптимальних дидактичних умов формування системи громадянських цінностей старшокласників, який залежить від досвіду роботи освітнього закладу, побудови авторської системи, результатів констатувального етапу експерименту є одним з провідних завдань сучасної дидактики. У статті значущими дидактичними умовами для моделі процесу формування системи громадянських цінностей старшокласників виступають: наявність позитивної мотивації старшокласників до громадянської діяльності в процесі викладання гуманітарних дисциплін; інтеракція урочної та позаурочної форм роботи у процесі формування системи громадянських цінностей старшокласників в умовах закладу середньої освіти; занурення старшокласників в активну самостійну громадянську діяльність; актуалізація інтерактивних форм організації громадянської діяльності старшокласників в умовах закладу середньої освіти.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянськість, громадянська освіта, цінності, громадянські цінності, старшокласники, освітній заклад.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах соціально-політичних, економічних змін українського суспільства, постійної трансформації цінностей система громадянських цінностей виступає регулятором громадянської поведінки, що проявляється в усіх сферах діяльності людини, пов'язуючи поведінку людини з цілями, ідеалами, інтересами та обов'язками у суспільстві. Нові вимоги до вітчизняної системи освіти, які пов'язані з пошуком оптимальних засобів освітніх дій, передбачають формування свідомого громадянина українського суспільства, здатного ефективно брати участь у демократичних процесах, діяти відповідно до демократичних принципів українського суспільства, оскільки негативні тенденції у соціалізації сучасної молоді – девальвація системи цінностей, їх декларативне прищеплення, згасання інтересу до національної історії та культури – спричиняють зменшення освітнього та культурного рівня сучасної молоді. Особливо важливим є вивчення юності молодої людини та дослідницький інтерес до старшокласників пояснюється не тільки демографічними, але й,

насамперед, соціокультурними характеристиками даної соціальної спільноти, які роблять її однією з найбільш ресурсомістких громадських груп. Створення комплексу оптимальних дидактичних умов формування системи громадянських цінностей старшокласників та розробка досконалого освітнього процесу, орієнтованого на використання нових технологій навчання, є одним з провідних завдань сучасної дидактики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі є широке коло досліджень науковців з означеної проблеми – І. Бех, Г. Васьківська, Г. Васянович, Н. Дерев'яно, І. Зязюн, В. Ігнатченко, О. Кошопал, О. Красовська, Н. Ничкало, В. Рибалко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, Р. Хмельюк, О. Шестопалюк та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність процесу формування системи громадянських цінностей старшокласників детермінується створенням дидактичних умов: обставин, які зумовлюють розвиток того чи іншого процесу, які залежать від внутрішніх і зовнішніх причин, детермінуючих розвиток людини, прискорюючи

чи уповільнюючи його; які уможливають здійснення навчально-виховного процесу; обставин/чинників, від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи; системи форм, методів, які є необхідними для досягнення конкретної педагогічної мети [2; 3].

У контексті нашого дослідження виділяємо комплекс дидактичних умов, необхідних для реалізації розробленої нами моделі процесу формування системи громадянських цінностей старшокласників, який залежить від аналізу наукової літератури, досвіду роботи освітнього закладу, державних нормативно-правових актів у галузі освіти, шляхів побудови пропонованої авторської системи та результатів констатувального етапу експерименту та врахування чинників, зокрема: змісту й особливостей розробленої авторської моделі та специфіки освітнього процесу в закладах середньої освіти; соціального замовлення суспільства на підготовку випускників закладів середньої освіти; власного досвіду автора у відповідній діяльності у напрямку дослідження й результатів констатувального етапу експерименту тощо.

Використовуючи аналіз, синтез, педагогічне моделювання, уявний експеримент та інші методи теоретичного дослідження, ми прийшли до висновку, що найбільш значущими дидактичними умовами для моделі процесу формування системи громадянських цінностей старшокласників є: наявність позитивної мотивації старшокласників до громадянської діяльності в процесі викладання гуманітарних дисциплін; інтеракція урочної та позаурочної форм роботи у процесі формування системи громадянських цінностей старшокласників в умовах закладу середньої освіти; занурення старшокласників в активну самостійну громадянську діяльність; актуалізація інтерактивних форм організації громадянської діяльності старшокласників в умовах закладу середньої освіти; усвідомлення старшокласниками на рівні переконань значущості громадянської діяльності в освітньому просторі. Зазначимо, що у процесі дослідження окреслені дидактичні умови реалізуються комплексно, проте зауважимо, що на кожному етапі формувального експерименту переважають ті, які максимально відповідають змодельованому освітньо-експериментальному контексту.

Основним вектором розвитку особистості в освітньому просторі навчального закладу виступає розвиток ціннісно-сислової сфери учня, який можна розглядати як мету, і як результат педагогічного процесу. Формування системи цінностей у навчально-виховному процесі пов'язане з розвитком й усвідомленням власних інтересів та цінностей, тому в процесі навчально-пізнавальної діяльності формуються, закріплюються

й коригуються ціннісно-сислові орієнтації особистості, а процес формування системи цінностей та діяльність особистості школяра є взаємно детермінованими.

Першою дидактичною умовою процесу формування системи громадянських цінностей старшокласників було виділено наявність позитивної мотивації старшокласників до громадянської діяльності в процесі викладання гуманітарних дисциплін. Зауважимо, що до структури «мотивації» входять «внутрішні та зовнішні рушійні сили», «стійкі мотиви-спонування», «спонука», «стимули». В. Андрущенко, Н. Бібік, Г. Васьківська, Г. Костюк, С. Косянчук, О. Савченко та інші визначають мотивацію учня як систему, що зумовлює спрямування активності індивіда на отримання, перетворення та збереження нових знань, умінь, способів дій, вражень та уподобань.

Мотивацію старшокласників до громадянської діяльності можна стимулювати через низку спонукань: прикладна потреба знань громадянського суспільства для успішного функціонування в ньому; прагнення до позиціонування себе як активного громадянина; інтерес до проблем громадянського суспільства. Крім актуальних потреб й мотивів, мотиваційна сфера старшокласників репрезентована стійкими утвореннями – громадянською спрямованістю особистості, її інтересами та бажаннями [4; 5]. Натомість зазначимо тимчасовий та змінний характер мотивів залежно від рівня розвитку старшокласників, зміни їх життєвих орієнтирів, суспільно-політичних обставин громадянського суспільства. Серед специфічних чинників, що впливають на успішність формування системи громадянських цінностей старшокласників, виокремлюємо такі: заклад середньої освіти, його освітнє середовище; організація освітнього процесу; індивідуальні особливості старшокласників (стать, інтелектуальні можливості, комунікативні вміння, уміння функціонувати в колективі тощо); індивідуально-професійні особливості вчителя-предметника, класного керівника (професійна компетентність, педагогічна майстерність, демократичний стиль у викладанні дисциплін); вибір форм і методів (засобів) для формування системи громадянських цінностей старшокласників як компонентів цілісної системи громадянської компетентності тощо.

Провідними формами та методами, які активізують мотивацію та інтерес старшокласників до громадянських цінностей та громадянської діяльності через позитивні емоції є: лекції, міні-лекції, уроки дискусійно-аналітичного характеру; самостійна робота, творчі індивідуальні завдання, науково-дослідна діяльність (підготовка есе, доповідей, рефератів, презентацій); аналітичні завдання (аналіз текстів журналів, газет та інше); креативні завдання (ділові, рольові ігри, дис-

пути, дискусії, розв'язання конфліктних ситуацій, участь в суспільних заходах).

Другою дидактичною умовою процесу формування системи громадянських цінностей старшокласників було визначено інтеракцію урочної та позаурочної форм роботи в умовах закладу середньої освіти. Інтеракцію розуміємо як взаємодію дисциплін гуманітарного циклу, спрямованих на формування системи громадянських цінностей старшокласників з урахуванням специфіки освітнього середовища закладу середньої освіти.

Ю. Бабанський, Н. Бібік, Г. Васьківська, С. Гончаренко, Г. Костюк, С. Косянчук, О. Савченко, К. Чорна та інші зазначають, що міжпредметні зв'язки відбивають комплексний підхід до навчання й виховання, який дає можливість виділити як головні елементи змісту освіти, так і взаємозв'язки між навчальними предметами, забезпечуючи виховну, розвивальну й детермінуючу функції освітнього процесу.

Інтегративність як міжпредметність виступає засобом реалізації педагогічної мети через потенціал змісту різних навчальних предметів, потенціал позаурочної роботи, дозволяючи організувати комплексне поєднання можливостей компетентнізації та профілізації освіти, удосконалити навчальний зміст гуманітарних дисциплін на інтегративній основі з метою оптимального забезпечення формування системи громадянських цінностей старшокласників, використати рефлексію у процесі викладання гуманітарних дисциплін з метою стимулювання подальшого громадянського самовизначення [6; 7]. Ми запропонували створення оптимальної навчальної моделі формування системи громадянських цінностей старшокласників на основі інтеграції потенціалу змісту гуманітарних дисциплін.

Задля широкого використання міждисциплінарних зв'язків у процесі формування системи громадянських цінностей старшокласників була визначена з різних предметів інформація, відповідна контентному навантаженню компетенцій-складників, та проаналізована можливість її застосування в освітньому процесі закладу середньої освіти. Міждисциплінарні зв'язки уможливають підвищення рівня фундаментальних знань, їх універсалізації та глобалізації, розвитку логічного мислення, тому використання інтеграції дисциплін гуманітарного циклу сприятиме значною мірою успішному формуванню системи громадянських цінностей старшокласників [8; 10].

Третьою педагогічною умовою було обрано занурення старшокласників в активну самостійну громадянську діяльність, яку розглядаємо як форму цілеспрямованої зовнішньо вмотивованої реактивної навчально-пізнавальної діяльності,

що коригується суб'єктом діяльності відповідно до його індивідуальних особливостей; реалізація самостійної громадянської діяльності стимулює актуалізацію набутих учнем знань, умінь і навичок, сприяє формуванню самодисципліни та відповідальності. Зміст цієї умови передбачає організацію активної громадянської діяльності старшокласників за модельованими комунікативними та рольовими ситуаціями, причому серед форм і методів їх розв'язання виділимо дидактичні ігри, диспути, дискусії, розв'язання конфліктних ситуацій, участь у громадянських заходах тощо [1; 4]. Моделювання вчителем комунікативних ситуацій та реалізація їх у формах і методах дає змогу старшокласникам усвідомити змістові та процесуальні аспекти громадянської діяльності, сформуванню громадянську активність.

Наступною педагогічною умовою формування системи громадянських цінностей старшокласників було обрано актуалізацію інтерактивних форм організації громадянської діяльності старшокласників в умовах закладу середньої освіти. Зазначимо, що інтерактивний підхід в освітньому процесі з точки зору нашого дослідження передбачає відвертий обмін думками, формує позитивні відносини вчитель-учень завдяки спеціально організованій пізнавальній діяльності громадянської спрямованості. Інтерактивні методи навчання сприяють зануренню старшокласників до проблем громадянського суспільства через зміну моделей (комунікативної) поведінки учасників освітнього процесу, усвідомлене засвоєння норм громадянської діяльності. До основних характеристик інтерактивної взаємодії відносимо: залучення всіх учасників до процесу обговорення; діалогове спілкування, що веде до взаємодії та взаєморозуміння, спільного прийняття найбільш загальних, але значущих для кожного учасника завдань; можливість зважувати альтернативні думки, приймати обдумані рішення, брати участь у дискусіях, продуктивність групової діяльності, задоволеність членів групи спільною діяльністю тощо.

У педагогічній літературі інтерактивні технології навчання корелюють з технологіями кооперативного, колективного, колективно-групового навчання; технологіями опрацювання дискусійних питань і технологіями ситуативного моделювання. Інтерактивні методи організації освітнього процесу стимулюють інтерес і мотивацію старшокласників до самоосвіти; підвищують рівень активності й автономності під час громадянської діяльності; розвивають рефлексію громадянсько спрямованої діяльності; виховують почуття емпатії.

Серед традиційних інтерактивних форм старшокласників виокремлюємо тренінги (швидке реагування, швидке навчання), круглі столи, дис-

кусії та диспути (логічне мислення, аргументація своєї позиції, лаконічність думок) тощо, а нові інтерактивні форми, репрезентовані діловими іграми (банк ідей – розвивають вміння вийти з нестандартної ситуації), ярмарками громадянських ідей, майстер-класами, громадянськими майстернями, творчими годинами, груповою та індивідуальною роботою, інтерактивним спілкуванням, рекламуванням знань, умінь, навичок, здібностей, цінностей, зустрічами, – стимулюють творчу пошуково-дослідницьку діяльність старшокласників і передбачають створення нового освітнього продукту в процесі навчальної взаємодії.

Отже, актуалізація інтерактивних форм організації навчально-пізнавальної діяльності старшокласників в умовах освітнього простору є необхідною умовою конструктивної співпраці старшокласників і вчителів завдяки спеціально організованій навчально-пізнавальної діяльності.

Висновки та пропозиції. Отже, модель формування системи громадянських цінностей старшокласників передбачає психолого-педагогічну підтримку старшокласників, педагогів і батьків в процесі реалізації програми формування системи громадянських цінностей. У процесі експериментальної діяльності до основних правил діяльності вчителя-предметника, класного керівника в контексті психолого-педагогічної підтримки, відносимо норми підтримки, які повинні бути закладені в професійній позиції педагога під час формування системи громадянських цінностей старшокласників – гуманне ставлення, прояв емоційного тепла, турботи, співчуття, толерантність, милосердя, уважність, діалогічність, комунікативність, довіра, прийняття рівних ролей з дітьми, самостійний аналіз своїх вчинків, самоконтроль, гнучкість тощо.

Крім того, реалізація моделі формування системи громадянських цінностей старшокласників забезпечує розробку програм діагностики, аналізу потреб, мотивів старшокласників, планування психолого-педагогічної підтримки дитини, підготовки педагогів до реалізації програми формування системи громадянських цінностей, до координації взаємодії та подальшого обговорення результатів.

Список використаної літератури:

1. Борінштейн Є. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства : монографія. Одеса : Астропринт, 2004. 400 с.
2. Васьківська Г. Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 512 с.
3. Власенко О.М. Аксіологічна спрямованість предметів гуманітарного циклу в контексті формування системи громадянських цінностей учнів освітнього закладу. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Випуск LXXXI. Т. 2. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 244 с. С. 44–48.
4. Власенко О.М. Теоретичний аспект підготовки майбутніх вчителів до формування ціннісних орієнтацій школярів в умовах цивілізаційних змін. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка (Педагогічні науки)*. 2017. Вип. 3 (89). С. 51–56.
5. Ткачова Н. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : монографія. Луганськ : ЛНПУ імені Тараса Шевченка; Харків : Вид-во «Каравела», 2006. 300 с.
6. Шестоपालюк О.В. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання молоді. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. Черкаси : ЧНУ, 2007. Вип. 101. С. 36–40.
7. Чорна К.І. Особистісно-орієнтована система громадянського виховання учнів гімназії. *Світ виховання*. 2006. № 1(14). С. 6–13.
8. Betts B. The challenge of global citizenship in our schools. 2003. URL: <http://www.theptc.org/resources/archives.html>.
9. Lim C.P. Global citizenship education, school curriculum and games: Learning mathematics, English and science as a global citizen. *Computers & Education*. 2008. №51(3). P. 1073–1093.
10. Shultz L. Educating for global citizenship: Conflicting agendas and understandings. *Alberta Journal of Educational Research*. 2007. № 53(3). P. 248–258. URL: [http://www.education.ualberta.ca/educ/journals/ajer/53%20files/53\(3\)files/53\(3\).html](http://www.education.ualberta.ca/educ/journals/ajer/53%20files/53(3)files/53(3).html)

Vlasenko O. Didactic conditions of effective functioning of the model of the process of formation of the system of civic values of senior pupils

The author notes that the necessity of civic education of young people, the development of a unified state policy in the field of civic education, the national goal and the civic ideology are now universally accepted. The system of values acts as a regulator of behavior, which manifests itself in all spheres of human activity. The main link in the implementation of the system of values in society is a system of education, the humanitarian component of which has a decisive influence both on ensuring the integrity of the individual and human civilization in general.

The author notes that the system of senior pupils' citizenship values form a conscious citizen of Ukrainian society, able to participate effectively in democratic processes, act in accordance with the democratic principles

of Ukrainian society, provide the ability to analyze social events, facts and phenomena, the ability and skills to work with information, use of the media and communication for participation in social processes, human ability to carry out complex type activities on the basis of citizenship values, ideals, beliefs.

The author notes that the creation of a complex of optimal didactic conditions for the formation of a system of senior pupils' citizenship values, which depends on the experience of an educational institution, the construction of the author's system, the results of the qualifying stage of the experiment is one of the leading tasks of modern didactics. In the article the significant didactic conditions for the model of the process of forming of a system of senior pupils' citizenship values are: the presence of positive motivation of senior pupils for civic activity in the process of teaching humanitarian disciplines; interaction of formal and extra-curricular forms of work in the process of forming of a system of senior pupils' citizenship values in the conditions of a secondary education institution; immersion of senior pupils in active independent civic activity; actualization of interactive forms of organization of civic activity of senior pupils in the conditions of a secondary education institution; awareness of senior pupils at the level of conviction of the significance of civic activity in the educational space.

Key words: *civil society, citizenship, citizenship education, citizenship values, high school students, educational institution.*